

Марина Д. Марчета*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет, докторанд

Оригинални научни рад
Примљен: 14. 09. 2018.
Прихваћен: 15. 10. 2018.

ЗНАЧАЈ КЊИЖЕВНЕ ПУБЛИКЕ У ФОРМИРАЊУ ИДЕЈЕ О НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

У раду се анализира представа књижевне публике у првој половини XIX века кроз призму репрезентативних књижевних критика у периоду од 1826. до 1855. године. Радом се прате различити ставови књижевних критичара према начинима конституисања националне књижевности и с тим у вези њеног понародњавања у оквиру рецепцијског и друштвено-историјског контекста.

Кључне речи: књижевна критика, национална књижевност, понародњавање, рецепција, хоризонт очекивања, изневерена очекивања.

Увод

Постоје три врсте читалаца: прва, која ужива не просуђујући, трећа, која просуђује не уживајући и она средња, која просуђује уживајући и ужива просуђујући; то је она врста која заправо изнова ствара уметничко дело.

Гете

Проблем рецепције уметничког дела може се установити у најразличитијим приступима књижевној проблематици: у социолошким истраживањима, у емпиријском истраживању публике, у књижевној историографији, у педагогији, у интерпретацији текста, и најзад, у књижевној критици као области чијим ћемо се утицајем и дометима овде бавити.

* marina.lmarceta@gmail.com

Формирање идеје о националном и њено интегрисање у књижевну јавност прве половине XIX века покушаћемо да илуструјемо репрезентативним књижевнокритичким приступима у периоду од 1826. до 1855. године. Слажући се са модерним теоретичарима нације и национализма, у првом реду Антони Смитом, да национализам рађа нацију, размотрићемо начине на које је књижевна критика прве половине XIX века, као посредник између уметничког дела и публике, успела да осветли и усмери правац распрострањавања те идеје. Желимо да у деловању књижевне критике посебно обратимо пажњу на једну од њених најважнијих функција у оно време - да од публике створи конзумента високе културе, духовно и интелектуално пунију групу достојну појма нације. Ону намеру коју су Рене Велек и Остин Ворен у X поглављу своје *Теорије књижевности*, разматрајући проблем књижевности и идеје, означили речима:

Међутим, у историји књижевности наилазимо понекад на случајеве, очито веома ретке, кад идеје светле саме од себе, кад ликови и призори не само што заступају већ заиста и отеловљују идеје, кад изгледа да стварно долази до некаквог поистовећивања филозофије с уметношћу. Тада слика постаје појам, а појам се претвара у слику (Велек – Ворен 1991: 149).

Анализирајући однос интелектуалаца и националне културе, Антони Смит уводи разлику између интелектуалаца у ужем смислу као произвођача идеја и стваралаца уметничких дела од шире интелигенције или слоја професионалаца који преносе и распростиру те идеје и творевине, и најзад, од још шире образоване јавности која је потрошач идеја и уметничких дела. Истичући да у пракси неко може стопити ту троструку улогу, ипак сматра да „та трострука разлика може допринети разјашњавању продуктивне улоге интелектуалаца у европским, а касније у неевропским национализмима” (Смит 2010: 148). У истом поглављу, поред других најранијих европских ширитеља национално-просветитељских идеја, овај утицајни аутор наводи и имена Доситеја Обрадовића и Вука Ст. Караџића сматрајући да им је заједнички циљ био решавање кризе идентитетског саморазумевања у „једном расцепљеном свету”. Питања: „Ко сам ја? Ко смо ми? Каква нам је сврха и улога у животу и друштву?” (Смит 2010: 154) добила су одговор у културној колективности као другом, обухватнијем идентитету појединца. По Смиту: „У крајњој линији, по том одговору на питање идентитета ми смо оно што смо због своје историјске културе” (Смит 2010: 154).

Да бисмо решили питање рецепције у књижевној јавности прве половине XIX века или њене представе у публикацијама књижевних критичара, помоћи ћемо се суштинским рецепционо-теоријским појмовима новије

науке о књижевности, у првом реду схватањима немачких романиста Х. Р. Јауса и Х. Вајнриха, немачких англиста К. Р. Манделкова и В. Изера и марксистичких теоретичара рецепције Р. Вајмана и М. Наумана. Јаус је својим приступним предавањем за Универзитет у Констанцу 1967. у естетици рецепције пренео тежиште на стварног читаоца и стварни живот дела. Покушавајући да одговори на кризу неисторичности уз помоћ проучавања пријема књижевности, Јаус публику разуме као друштвену и историјску категорију, а историја књижевности постаје дијалектички процес прихватања и деловања дела у различитим историјским ситуацијама, а не каталог непроменљивих вредности и величина. За Јауса, „у троуглу аутор – дело – публика последња не представља само пасивни део, ланац пуких реакција, већ и енергију која твори историју” (Јаус 1978: 57, подвукла М. М.).

Преко појмова теорије рецепције: хоризонт очекивања, и с њим у вези подпојмова: предзнање, изневерено очекивање, дистанца и неодређеност или празна места текста, којима ће бити условљена типологија читалаца, доћи ћемо до идентитетски формативне функције идеје национализма, уклопљене у синхрону раван, то јест у оно што зовемо стварним, конкретним читалачким миљеом, и у оно што је заиста желела, тражила и очекивала књижевна критика прве половине XIX века од публике.

Хоризонт очекивања

Појам хоризонта очекивања у естетику рецепције уводи Јаус и он представља централну категорију његовог програмског нацрта. Хоризонт очекивања можемо дефинисати као спремност публике да на основу свог претходног познавања књижевности прихвати ново дело. Он подразумева извесно предзнање рецепијената или адресата: „У читаоцу (слушаоцу) нови текст евоцира видокруг очекивања и правила, познат из ранијих текстова, и она се онда варирају, коригују, мењају или само репродукују” (Јаус 1978: 62). Јаус наводи пример Сервантесовог *Дон Кихота* којим се створио хоризонт очекивања омиљених старих витешких романа, а које авантура витеза дубокоумно пародира.

У вези са нашом темом поставља се питање: Који хоризонт очекивања или какво **предзнање** је могла имати читалачка публика прве половине XIX века? Адам Драгосављевић у свом чланку из 1826. године „Глас и вредноћа народни[x] сербски[x] песама”, истичући значај народне поезије, наводи пример гуслара који је својом песмом цео сабор засенио, окупио и измамио му сузе:

И мени се самом – премда знам што је песма – очи биле наводниле и нисам могао одржати, ни сердцу одолети, да прозор светлости не оквасим, да сузу човечества, сузу нежности и милоте не испустим. А како не би[х] кад је ту многи богомољац молитву своју прекидао, многи је побожац мисао своју, к богу упућену, натраг позивао, ту је многи и весељак забаву своју пресецао, а многи је и певац пјеније и правило светитељско остављао и трчао слушати песму ову божествену... (нав. према Живковић 1983: 34).

Драгосављевић као особено знање народа види народну песму. Она је за њега једино искуство које публика двадесетих година XIX века може имати. Због ових речи биће оштро нападнут, годину дана касније, у Хаџићевом „Предговору” Хорацијевој *Поетици*. У фуснотама свог чланка „О песнотворству”, Хаџић раздваја народну од учене поезије и с тим у вези прави оно што ћемо данас назвати типологијом читалаца у зависности од предмета рецепције, о чему ће бити речи касније. Назвавши Драгосављевићев пример гуслара смешним, Јован Хаџић ће прво цитира Драгосављевића:

’Тај глас и вредноћу песама наши[х] прије су други народи познали и прогласили него ми сами и зато се г. Веселију неправо види да ми не само то благо наше народно него и све што се под именом сељана, пастира, постирки просто разумева тако презиремо и слабо ценимо!’ Кога му драго под ’ми’ разумевао, или народ, ил’ учене, ил’ обоје... (нав. према Деретић 1979: 196).

а затим, доконајући о значењу поменутог „Ми”, и имплицира проблем хоризонта очекивања и онога што Јаус означава изневереним очекивањем, које ће каснији критичари прецизније раздвојити и дефинисати. С тим (не)диференцираним МИ започиње заправо суочавање са стварном, а не претпостављеном књижевном публиком и културном јавношћу.

Георгије Магарашевић, две године касније, 1829, у својим *Писмима Филосерба о сербској литератури* не бави се непосредно проблемом читалачке публике, али покушава да одреди степен просвећености народа и разлоге због којих се није боље и даље успело у том важном прегнућу. „Благодетну надежду” улива већа продукција српских књига, која је ранијих година била реткост. Публика се тек ствара. Позвавши се на речи руског историчара књижевности Греча да се српска литература налази на другом ступњу развоја и да тек излази из своје младости, Магарашевић ће ширу читалачку публику подвести под тип слушалаца усменог песништва, којима је тек требало побудити национални понос (нав. према Деретић 1979: 185).

И Павле Арс. Поповић 1840. године наставља разграничавање народне и учене поезије, а самим тим и хоризонта очекивања књижевне

публике. У својим *критическим погледима* – „Србска Матица”, „Летопис”, „Пчела”, рећи ће:

Има људи који не трпе стихове садашње. Ово има свој узрок у тому прво што се сад стихови понајвише без сваке поезије праве и по тому право се стиховорење (*Versmacherei*) називати могу, али не поезија, а друго што људи и добре стихове не умеју да читају, да анализирају и разумевају, као и иначе много што је најбоље. *Пије вино Краљевићу Марко, пак беседи Краљевићу Марко: 'Ајде, брате, да пијемо вина', пак када се поднапију вина, а он седе на својега Шарца* итд. То је, наравно, лако разумети (подвукла М. М.). Но зато не можемо све што је другчије, што мало дубље и даље иде одбијати и искључивати на веке векова. У оваквој пак поезији ми смо у почетку. Треба и са лошијим да се задовољавамо и да помало поправљамо; само тако ћемо до бољег и до савршеног доћи (нав. према Деретић 1979: 283).

Павле Арс. Поповић ће овим речима заправо препознати онај проблем рецепције, који ће Волфганг Изер много касније именовати **празним местима** или **местима неодређености**, а Јаус **појмом дистанце**. Функција празних места је битни процес прилагођавања текста индивидуалном искуству читаоца, места неодређености дају простор за различито тумачење и различито читање текста. Неодређеност је за Изера основ књижевне комуникације и услов за рецепцију текста: „Што више текстови губе од своје одређености, тим више је читалац укључен у довршавање њихових могућих интенција. Ако неодређеност прекорачи извесне границе толеранције, читалац ће се осетити преоптерећеним у досад непознатој мери” (нав. према Марицки 1978: 94) или, с друге стране: „Ако се смањи количина празних места у једном фикционалном тексту, онда се јавља опасност да он изазове досаду код својих читалаца тиме што их суочава са све већом мером одређености – било да је она усмерена идеолошки или пак утопијски” (нав. према Марицки 1978: 103).

Места неодређености у тексту уводе динамику и инвенцију у рецепцију, а самим тим усавршавају читалачку публику у правцу оне „дубине” коју жели Павле Арс. Поповић за свој народ. Ако је пример Краљевића Марка нешто што не захтева напор у рецепцији, нешто што је само по себи разумљиво читалачкој публици, Поповић жели напредак који ће са Јованом Суботићем и Јованом Ристићем бити јасно означен.

Јаус у естетику рецепције уводи и **појам дистанце** између хоризонта очекивања првобитне публике и идеала, између познатог естетичког искуства и промене хоризонта изазване прихватањем новог дела:

Дистанца између видокруга очекивања и идеала, између онога што је већ познато из дотадашњег естетичког искуства и 'промене видокруга', изазване прихватањем новог дела, одређује, са становишта естетике рецепције, уметнички карактер једног књижевног дела: што је ова дистанца мања, што се мање од свести која реципира

захтева преокрет у видокругу још непознатог искуства, утолико се више дело приближава подручју 'кулинарског', односно забавној уметности (Јаус 1978: 64).

Свестан опасности и замке потврђивања познатих естетичких искустава и осећања, век и по Павле Арс. Поповић предлаже стварање читачких друштава у којима би се читаоци учили читању, допуњујући се и усавршавајући своју рецепцијску свест.

Јован Суботић први отворено ширу читалачку публику одређује као „глуви публикум” 1841. године у *Неколико речи за србског списатеља*:

Бадава све књиге хиљадама печатане, залуд сва литература, ма сваке године хиљаде нови[x] производа добила; кад народ не уме читати, све су те књиге за њега мртва уста, от који[x] ни зрно искуства и памети добити не може, све је то литература само једна мусическа банда која красне и преумилне гласове от себе пушта, али глув публикум има (подвукла М. М.), које се њом само утолико наслаждава уколико је за око пријатном налази. (нав. према Живковић 1983: 121).

Јаус је ту ситуацију у наше назвао **изневерено очекивање**, узевши га као кључни и пресудни тренутак у напретку рецепције:

За развој науке као и за развој животног искуства 'разочарање очекивања' најзначајнији је моменат: Она наликују искуству једног слепца који наилази на препреку и на тај начин дознаје о њеној егзистенцији. Контакт са стварношћу ми фактички успостављамо фалсификовањем наших претпоставки. Оповргавање наших заблуда је позитивно искуство које стичемо из стварности (Јаус 1978: 83).

Препреке за рецепцију стварне публике прве половине XIX века биле су велике: почевши од искуственог предзнања, преко језика, предмета рецепције, ресурса и онога што је Суботић означио различитим циљевима писања. Суочивши се са изневереним очекивањем, Суботић тражи начин решавања проблема: „треба народ преправити да он буде у стању оно чинити што ћемо доцније от њега да чини искати”, констатује у *Неколико речи за србског списатеља* (Живковић 1983: 121). Раздвојивши циљеве писања на онај који је „совршенство самог писања”, то јест циљ унапређивања науке и онај који је „срећно на просвештеније народа дејствовање”, другим речима циљ просвећивања народа (Живковић 1983: 117), он даје предност овом другом, практичнијем циљу којим ће се створити жељена публика, јер:

Мушицкове класическе оде коликој се части народа разумети дају и допасти могу? Шилерове превиспрене мисли и идеје, у којима се хармонија сфера (као што кажу) чује – за то је код највеће части нашег читајућег света како ваља бити да читатеља на прекрасно зевање доведу (Живковић 1983: 118, подвукла М. М.).

Речено речима модерних естетичара рецепције, места неодређености текста су за ширу читалачку публику исувише захтевна и доводе до не-разумевања које изазива одбојност и неприхватање у датом историјском тренутку, док су она за компетентну публику подстицај. Са раздвајањем циљева писања раздвојиће се и створити различите типологије читалаца и избећи једно опште „замешатељство”.

У чланку *Неке черте из повестнице сербског књижества*, Суботић замера писцима:

Они су само гледали шта да пишу, а нису се нимало обзирали за кога пишу (подвукла М. М.). У овом су подобни младом списатељу, који духа заиста има, али јошт праву цель изображенија нит’ види нит’ познаје, пак само гледи да онако напише како само најсубтилнија правила логике или метафизике изискују. Они су се овим поступком од целии своје с тим већма удаљили што су јој што пређе доћи намеравали; просвета се не почиње с философијом како код детета тако и код народа, а да се к целии дође, нису сва средства којима се истој долази једнако згодна (Живковић 1983: 196).

Јован Ристић у чланку *Новија књижевност у Срба 1852. године* исто тако констатује заблуду првих образованих проучавалаца српске књижевности према читалачкој публици. Школовани у западним центрима они су се удаљили од духа народа:

Покушавали су да рашире утицај својих у туђини стечених знања, која још нису ухватила корена међу њиховим земљацима, а да претходно нису створили читалачку публику: не водећи рачуна притом да су знања која почивају на туђем схватању и која су заоденута непознатим могла да буду неприступачна народу... Био је то правац који није настао, као што се мисли, само из жеље да се одједном достигне надмоћ европске културе, већ и из чисте заблуде (подвукла М. М.) да су ловорике књижевне славе припадале свуда само врхунским достигнућима науке (нав. према Живковић 1983: 274).

Од четрдесетих година XIX века кристалише се изневерено очекивање самих писаца, а и књижевних критичара као посредника између првих и публике. Указује се где је проблем рецепције идући ка раздвајању читалачке публике и њеној типологији. Било је потребно суочити се са стварношћу. Јаус би се у оваквим околностима позвао на Гадамера: „Најкраће речено: ’У ствари историја не припада нама, него ми припадамо њој’” (Јаус 1978: 110).

Типологија читалаца

Већина естетичара рецепције је желела да типологију читалаца подведе под један неисторијски статус, универзални ниво примењив и

актуелан и у синхронијској и у дијахронијској равни. Јаус је, чини се, систематски најуспешније решио то питање разврставши типологију читалачких улога на две врсте: на имплицитног и на експлицитног читаоца. Имплицитни читалац је назначен у тексту, он је на неки начин уцртана улога читаоца, ауторска слика о читаоцу, док је експлицитни читалац историјски, друштвено и биографски диференциран. Јаус ће указавши на важност раздвајања ова два модела, предност дати имплицитном читаоцу чија је улога непосреднија и објективнија:

Пошто улога имплицитног читаоца може да се прочита из објективне структуре текста, те је, дакле, непосредније схватљива неголи улога експлицитног читаоца у њеним често скривеним субјективним условностима и друштвеним зависностима, она методолошки заслужује предност првог, објективисању подложнијег приступа. Када се најпре реконструише улога имплицитног читаоца једног текста, утолико се сигурније, диференцијацијом у односу на први код, могу открити структуре пред-разумевања, а на тај начин и идеолошке пројекције одређених слојева читалаца, као другог кода (Јаус 1978: 370).

Да бисмо расветлили проблем представе књижевне публике прве половине XIX века у формирању идеје о националном идентитету, направићемо типологију читалаца, онако како ју је у уградњи те идеје најкомплексније видела књижевна критика четрдесетих година XIX века. У њиховим чланцима може се издвојити неколико типова читалаца:

народ = „глуви публикум”
 образовани читалац = учитељ
 компетентни читалац = књижевни критичар
 ученик
 имагинарни читалац = идеални читалац

Одредивши ширу читалачку публику као „глуви публикум”, Суботић ће у **учитељима** видети оне адресате који ће обучити наредни тип адресата до оног нивоа рецепцијске свести која ствара зрелу нацију. У чланку *Неколико речи за србског списатеља*, даље истиче потребу писања ваљаних књига за учитеље које ће им развити разум, чисто срце и побожну душу. Још већи значај даје **ученичкој рецепцијској свести** коју ваља научити практичном знању:

Много је тежа ствар за децу способне књижице написати... Ми имамо редовни наш *Буквар*, имамо *Буквар* Вуков и имамо један *Буквар* који је у овогодишњој *Бачској вили* започет, али ни један не би могао оштрији преглед издржати. Могу се списатељи у свом послу помоћи примером други[х] народа, а увек ваља најпре знати узроке зашто да се овако поступи, а не другчије и зашто је овај ред сгоднији от другог; писати онако како перо понесе, без икаквог паметног и основаног раз-

мишљавања без икакви[x] технички[x] и психологички[x] рачуна – зове се: боље седити с миром и не кварити папир (нав. према Живковић 1983: 124, 125).

И у формирању ученичке читалачке публике, као и други књижевни критичари, Суботић тражи примере других народа. Јован Ристић ће то назвати „срећном асимилацијом” позајмице са Запада и онога што чини специфично народни дух. За Смита је то један од механизма етничке самообнове, који се одређује као културно позајмљивање: „На ширем културном подручју етнички опстанак налази потпору не у изолацији, већ у селективном позајмљивању и контролисаном културном контакту” (Смит 2010: 62).

Павле Арс. Поповић озлојеђен стањем у књижевној критици жели да тај тип **компетентног читаоца**, чија је улога утолико одговорнија, значајнија, јер је он најважнији посредник који шири круг адресата, буде спреман да делу прилази са свих страна, да се бави садржином а не искључиво језиком дела, да у првом реду доживи и реципира „умно пословање” аутора, оставивши по страни спољни живот књижевника. Он жели да се постепено усмери правац рецепције компетентног читаоца како би овај био заслужни посредник измађу дела и публике (Деретић 1979: 229).

У свом чланку *Одговор на претресивање мога дела Die neuere Literatur der Serben* и Јован Ристић указује на значај „критизирања” и развијања овог компетентног типа публике, који неће подсећи крила, кога страсти неће завести, већ знање и моћ (Живковић 1983: 297, 298). Јован Суботић истиче значај развијања белетристичке књижевности која мора бити уобличена тако да од „глувог публикума” створи стварне адресате. За њега је највећа опасност, а и одговорност у питању избора. Потребно је изградити разумевање и заинтересованост рецепијената, а при том им не покварити укус (в. Живковић 1983: 121).

Ваља казати да су сва четири типа читалаца истовремено **имагинарни читаоци**, јер је ауторова представа о читаоцу увек идеализована слика, односно конструисана, а не стварна слика. Она је рефлекс друштвене стварности, одраз постојеће или могуће публике. Читалац је могућност за успостављање односа између продукције и рецепције, између књижевности и њеног разумевања. Јаус ће нагласити да су истраживања, па и његово, премало правила разлику између различитих равни рецепције. Увешће пример **врхунске равни једног дијалога**:

Паскал као читалац Монтења, Русо као читалац Августина, Леви-Строс као читалац Русоа, примери су врхунске равни једног дијалога међу ауторима, дијалога који у књижевно-историјском смислу може стварати епоху путем усвајања и прецењивања претходника (Јаус 1978: 366).

Критика четрдесетих година XIX века, у првом реду релација Павле Арс. Поповић – Јован Суботић – Јован Ристић, иста је таква дијалошка раван компетентних читалаца, омеђена једним историјским тренутком и његовим императивима. Њихове публикације надограђују једна другу са истим циљем и жељом – продрети и до ауторских, а преко њих и до читалачких свести у оном правцу отрежњења које захтевају друштвене прилике. „Такве промене од друштвене су користи тек када се нови начин разумевања појединачног читаоца јавно призна, када се уведе у школски канон узорних аутора, или када га санкционишу културне институције” (Јаус 1978: 366).

Књижевна критика у жељи да од стварне публике створи жељену, могућу, али још увек имагинарну публику, упућује на писце који постају примери онога како треба. Свима је Доситеј најсветлији пример приближавања народу, пример како се знања стечена по Европи усклађују и уклапају у потребе народа. Јован Ристић је лепо рекао да је Доситеј знао да господари. У чланку *Новија књижевност у Срба*, Ристић раскол између Доситејевог пута и времена просветитељевог деловања описује речима:

Доситеј је својим земљацима отворио пут напретка, само што још није било време да српска књижевност са свог престола у облацима сиђе у живот. Било је још појава које су припадале ранијем добу: још су искрсавали филозофи који нити су користили Србима нити су одговарали ступњу просвећености свога времена. Образовали су један базар, испуњен стварима које су мало одговарале једне другима, али које су зато биле шаролике и упадљиве (Живковић 1983: 277).

У истом чланку, Ристић, ређајући светле примере, истиче Милована Видаковића као заслужног за стварање читалачке публике, „ако не онолико колико се мисли, свакако зато што ју је знатно проширио” (Живковић 1983: 278). Дајући преглед новије књижевности у Срба, Ристић истиче све оне којима је успело да своја дела заодену народним духом, приближавајући се народној читалачкој публици: Јоаким Вујић, Јован Берић, Прокопије Болић, Атанасије Стојковић – својим преводима; Вук Ст. Карацић, Сима Милутиновић, Јован Стерија Поповић, Јован Суботић, Бранко Радичевић, Јован Илић, Петар Петровић Његош, Љубомир Ненадовић – својим делима која су нашла праву меру оних Изерових празних места, Јаусове дистанце и примера Сервантесовог *Дон Кихота* како познато искуство проширује видокруге. Ристић наводи каталог имена који су трансформисали ниску културу у високу.

Атмосфера покушаја

Иако смо се већ дотакли околности у којима се формира читалачка публика, пажња је до сада више била подређена њеним рецепционотеоријским аспектима, па ћемо даљу анализу усмерити ка друштвено-историјској атмосфери њеног сазревања.

На српску младост почетком XIX века утичу патриотски покрети немачке, мађарске, чешке и словачке омладине. Пожун са Људевитом Штуром и Пешта са Јаном Коларом постају средишта националног покрета међу српским ђацима. Формирају се књижевна и родољубива друштва, али још увек са малим и slabим утицајима. У тим првим друштвима стасао је и Јован Суботић. С друге стране, на западне универзитете, углавном немачке, крајем тридесетих година XIX века је послат већи број Срба. Школовани у либералном и родољубивом духу, они по повратку у Србију, почетком четрдесетих година, покушавају да шире те идеје међу својим сународницима. Те две групе младих људи, једна под утицајем Колара и Штура са идејом панславизма и друга ношена идејом националног либерализма изнеће догађаје око 1848. и њене несрећне последице. Јован Скерлић ће их описати речима:

Али ти млади људи држе да су позвани за нешто више и озбиљније но што је писање стихова и читање превода. Дружина је уверена да је њој пало у дужност да изведе крупно дело уједињења и ослобођења српскога народа. И одиста, наде родољуба на њу су биле полагане (Скерлић 1966: 34).

Дружина младежи србске је носила национални, хуманитарни, космополитски и либерални дух идеја 1848. Због тога је и књижевна критика четрдесетих година, нарочито она Јована Суботића, прожета најенергичнијом вољом за развијањем зрелих рецепијената са највишим циљевима и идеалима. Како се у Европи од 1849. године гушио дух слободе, тако је и српска влада предузела мере да *Дружине младежи србске* нестане. Скерлић то време осликава као сахрањивање идеала:

Меланхолично расположење, још и данас после више од пола века, спопада човека, када помисли како су страшно промашиле све велике наде од 1848, како је бесплодно утрошено све то беспримерно одушевљење. Још једном брутална сила прегазила је право, и сурова стварност била је јача од благородних идеала. Општа и оштра реакција опет је почела, и још грубље но пре, давита народе и народности (Скерлић 1966: 47, подвукла М. М.).

Не желимо овде да се бавимо атмосфером силе, оном лако запаљивом варницом која буди и распирује крајње анимално у људима, кад за-слепљени нагоном забораве и шта им је био циљ реаговања. Желимо да

осветлимо сферу духа, оно што је Хердер у писмима о хуманизму 1796. означио речима:

’У тој галерији различитих начина мишљења, тежњи и жеља упознајемо времена и нације свакако дубље него на варљивом неутешном путу њихове политичке и ратничке историје. У овој другој од једног народа ретко видимо више до то како њиме владају и како га убијају; из оне прве учимо како је тај народ мислио, шта је желео и хтео, како се радовао и како су га водили његови учитељи и његове склоности’ (Јаус 1978: 94).

Срби ће, као и увек после једног историјског клонућа духа, духа коме се не да напред, утеху тражити у „славној прошлости”. Још један повратак Косову. Оживљени су јунаци народне епске песме, јер другима се некако не да да се створе. Панславизам постепено бива замењен декларативним рационализмом. Све се посрбљава: и имена, и књижевност, и одевање... Јован Скерлић као главну грешку српске младости у формирању и интегрисању националне идеје означава речима:

Њен патриотизам био је сувише историјски и археолошки; она је зидала зграду будућности на гробовима прошлости, и место да се руководи стварним, непосредним и материјалним потребама народним, она се расплињавала у историјској сентименталности и фразеологији (Скерлић 1966: 181).

Јаус се у односу историје уметности и опште историје позива на Винкелманове речи: „’Уметности [...] су, као и сви проналасци, почеле од нужног; после тога трагало се за лепотом и на крају је уследила преобилност: то су три најважнија ступња уметности’” (Јаус 1978: 91). Код нас се та лепота и отменост увек кратко дају осетити и уживати.

Друштвенотворна улога националне идеје

Разматрајући питања хоризонта очекивања, типологије читалаца и покушаја конституисања националне књижевности, увиђамо да је централни проблем био комуникацијски јаз на комплексној релацији аутор – дело – књижевна критика – публика.

Књижевна критика прве половине XIX века се спори о улози и значају народне и учене поезије. Критичари вуковске оријентације народној поезији дају немерљив значај, док јој класицистичка критика не одриче битност, али је подводи под нижу врсту песништва за разлику од учене поезије. Решење се налази, хердеровски речено, у оном особеном карактеру и духу сваке нације. Мањински део становништва увек поку-

шава да изгради културу која ће бити главна комуникацијска раван једне друштвене заједнице.

Павле Арс. Поповић, кога можемо узети као једну врсту укрштаја између стварног стања и онога чему се тежи, у својим *критическим погледима* даје репрезентативну слику лажног родољубља, па ћемо је навести у целини:

Садашњи тако названи просветитељи народа само су научили и наследили од старији[x] речи: родољубије, полза рода, народност итд, али нису поњатија њина о овим предметма, о којима ни десети не зна себи рачуна дати шта под тим разумева, а од они[x] који и нешто у том знаду право поњатија каквог ни деветдесети не показује. Један мисли ако је он тако великодушан да само и говори којекако србски и да се за Србљина, ако и не при свакој прилици, признаје, то је родољубије. Други налази да је то већ полза и слава рода србског ако он своје какве будалаштине србски списане на свет да. Трећи у том полаже народност да се младићи србски скупе, пак са предводителством србског свештеника кроз варош с гајдашем подвинујући иду да пију, скачу и певају итд, или у том народну чест и славу што има србске деце која се добро уче, који су превосходни у наукама. Тако разумевају они људи љубов к народу свом, његову чест и народност. Ко ће, дакле, од такви[x] очекивати да они подижу и подпомажу оно што је у много вишем смислу народно? (нав. према Деретић 1979: 260, 261; подвукла М. М.).

И на крају својих *погледа* Поповић констатује да је родољубље „код нас ретко, да не рекнем сасвим страно, цвеће које једва с тежком муком под стаклом кадкад изникне и прими се” (Деретић 1979: 298). Иако је слика стварности била поражавајућа, Поповић верује у развијање колективности духа који ће носити националну идеју, и у квантитативном и у квалитативном смислу. Суботић главни разлог регреса и некомуникацијског друштвеног стања види у мешању она два циља која смо поменули. Да су се енергија и интелект усмерили циљу просвећивања народа, њиховог образовања, нација би била на већој висини, јер би и процес сазревања националне свести у свим сферама друштвеног деловања и у својој социјалној слојевитости био обухватнији. Науку треба унапређивати тек пошто се створе услови рецепцијског деловања на просвећеност народа, истиче Суботић у чланку *Неколико речи за србског списатеља*:

Успех литературе на овом другом путу без успевања на оном првом – цветање је дрвета које ће остати јалово, које неће плода ни указати или, ако га и укаже, то мало, [x]уднога и незнатнога, који ће се при првом зраку топлијег подна смежурати, а затим у роси ноћној струлити пак сутрадан от петелке отвалити се и опати (нав. према Живковић 1983: 120).

Говорећи о нескладу између европског образовања писаца и народног духа коме се то образовање требало прилагодити, Суботић се у *Неким чертама из поведнице србског књижества* пита: „А шта је ра-

дио сирома[x] народ” (Живковић 1983: 196). Народ је упркос, изеровски речено, бројним местима неодређености текста узимао дела као одређену врсту драгоцености негујући безрезервно поверење у своје писце. Постепено се стварала једна друштвено-културна атмосфера која је водила ка стварању модерно схваћеног националног идентитета. Учена поезија је надахнута народним духом, уз подршку и похвалу Европе и на тај начин се остварила комуникацијска раван потребна за продор националног. У *Неким чертама* Суботић констатује да је Вук можда и претерао у својој реформи, али свака реформа мора прећи ту границу „јер ако се хтело добити нешто морало се искати све” (Живковић 1983: 204).

И Ристић поздравља друштвени помак. Иако слаб, неоригиналан, несигуран такав почетак води ка бољем времену. Даље се није могло у друштву, како га је у *Новијој књижевности у Срба* осликао, где је народ „представљао само гомилу робова који тешко могу да разумеју науку” (Живковић 1983: 273). По његовим речима, све извештачене и неприродне појаве у друштвеном и националном конституисању су морале платити свој данак: „Јер никада не пропада оно што инстински лежи у народном духу, већ крчи себи пут и побеђује упркос свим препрекама” (Живковић 1983: 276).

Јаус се, упоређујући однос историје уметности и опште историје, позвао на Дројзенов појам континуитета и његов аргумент:

’Оно што је било не занима нас зато што је било, већ зато што у извесном смислу још увек јесте, јер још увек делује, зато што стоји у читавој повезаности ствари које називамо историјским светом, тј. светом обичаја, космосом обичаја’ (Јаус 1978: 104).

Све што је прошло допуњује се садашњим и оним што долази: народна поезија је допуњена ученом, а ова преобликованом народним митовима и историјским мотивима с циљем конституисања националне књижевности и апострофирања особености нације.

Разматрајући однос књижевности и друштва у деветом поглављу *Теорије књижевности*, Рене Велек и Остин Ворен, указујући на велики значај критичара као посредника у стварању публике, наглашавају:

Раслојеност сваког друштва одражава се у раслојености његовог укуса. Мада нормe виших класа обично опадају при спуштању низ друштвену лествицу, ово је кретање понекад и обрнуто: пример за то пружа занимање за фолклор и примитивну уметност. Политички и друштвени напредак није нужно сагласан са естетичким (Велек – Ворен 1991: 124).

Јован Ристић, као нека врста врхунца критике у периоду од 1826. до 1855. године, у чланку *Новија књижевност у Срба*, интелектуални и хума-

ни напредак види „само у оквиру нације и њеног менталитета” (Живковић 1983: 284). **Силазак** предмета ка појмовној свести народа се оправдава постављеним циљем. Друштво утиче на писца, а и писац на друштво – критика је ту да разјашњава неспоразуме. Када дође до разлаза између циљева друштва и циљева уметника, губи се и вера и нада у промену.

На почетку рада смо указали да је Антони Смит, разматрајући питање рађања нације и проблем вертикалних етнија и вернакуларне мобилизације, навео примере како интелектуалци просветитељи користе историју и тзв. златно доба да би подстакли национално буђење: „Но, чак и када се открије и ископа богата жица ’етноисторије’, то је тек почетак ’културних ратова’” (Смит 2010: 110). У нашем случају тај „рат” се водио око мере прилагођавања позајмљеног и народног у стварању новог, у исто време подобног широј рецепијској свести. То је био и најтежи, најважнији задатак књижевне критике и науке о књижевности у првом, па зато можда и најзначајнијем интервалу обликовања нове српске књижевности, који је у исти мах био и време обликовања националне (само)свести у модерном значењу речи. Верујемо да је понешто од битности тог доба разазнатљиво у претходно изложеном прегледу критичких ставова и погледа на место и улогу публике у српској књижевности прве половине XIX века.

ЛИТЕРАТУРА

Велек, Ворен 1991: R. Velek, O. Voren, *Teorija književnosti*, Beograd: Nolit.

Заснивање националне критике, приредио Драгиша Живковић (Српска књижевна критика, књига 2), Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1983.

Јаус 1978: H. R. Jaus, *Estetika recepcije*, Beograd: Nolit.

Почеци српске књижевне критике, приредио Јован Деретић (Српска књижевна критика, књига 1), Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1979.

Скерлић 1966: J. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848–1871): изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба (1906)*, књ. 10, Београд: Просвета.

Смит 2010: A. D. Smit, *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XX vek. *Teorija recepcije u nauci o književnosti*, priredila Dušanka Maricki, Beograd: Nolit, 1978.

Marina D. Marčeta

PRESENTATION OF LITERATURE PUBLICATION IN IDENTIFYING IDEAS
ON NATIONAL IDENTITY

Summary

The paper analyzes the performance of the literary audience in the first half XIX century through the prism of representative literary criticism in the period from 1826 to 1855. The work is followed by different views of literary critics by the ways of constituting national literature and with regard to its re-birth within the framework of the receptionist and socialist-historical context.

Keywords: literary criticism, national literature, re-orientation, reception, horizon of expectations, disappointing expectations.